

Utskrift 9

Detta nummer av *Utskrift* ägnas helt åt järnålderns rituella platser. Avstampet för boken tas i Käringsjön – en av Sveriges mest kända offerplatser från äldre järnålder. Vad har hänt sedan platsen undersöktes i början av 1940-talet? Vilka nya fyndplatser har kommit fram sedan dess? Och hur har synen på kultens utövning och rituella praktiker förändrats? Detta är bara några av de frågor som en grupp arkeologer och religionshistoriker från Sverige och Danmark samlades för att diskutera hösten 2007. I boken presenteras ett femtontal artiklar som bygger på inlägg från konferensen.

Järnålderns rituella platser är även slutpublikation för ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt kring Käringsjön. Projektet har letts av Anne Carlie som också är redaktör för boken.

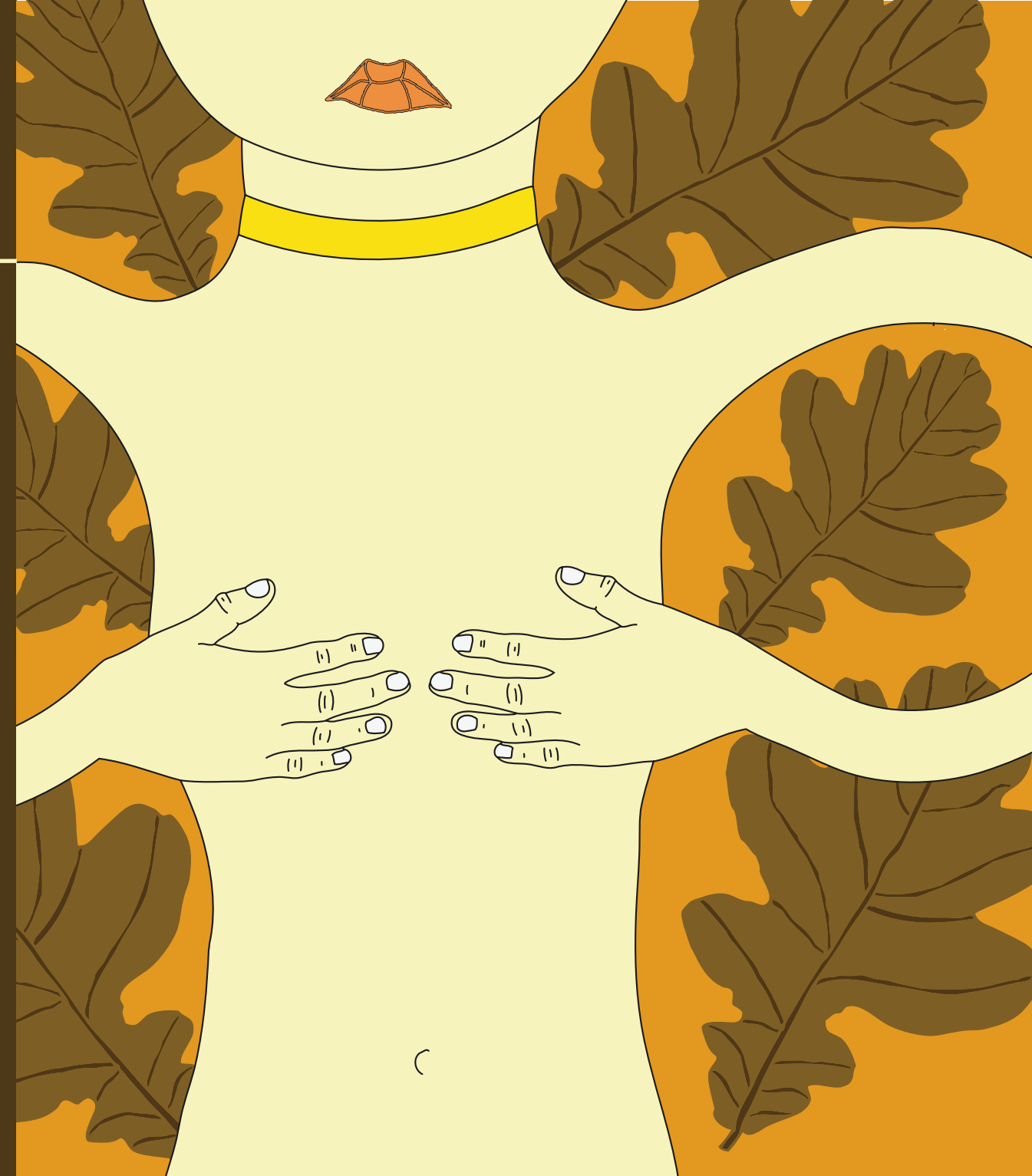
KULTURMILJÖ
HALLAND

Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad
035-19 26 00 kansli@kulturmiljohalland.se

ISSN-1102-7290

U
T
S
K
R
I
F
T
9

Stiftelsen Hallands Läns museer Kulturmiljö Halland

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

Anne Carlie

Käringsjön – en av järnålderns rituella platser: inledande kommentarer kring boken och projektet

Offerplatsen Käringsjön i södra Halland är i litteraturen känd främst genom Holger Arbman's undersökningar. De första arkeologiska spåren upptäcktes redan 1917 i samband med torvbrytning i mossen. Först 1941, under pågående världskrig, lyckades Arbman skaffa fram medel för en större utgrävning. Vid undersökningen hittade man omfattande lämningar som vittnade om att platsen hade använts som offerplats under den äldre järnåldern (fig. 1-2).

I sin bok om Käringsjön tecknade Holger Arbman en bild av platsen som den fredliga bondebefolkningens offerplats. Bland de nedlagda föremålen fanns varken inslag av vapen- och krigarutrustning, eller av smycken eller andra statusföremål. Istället karakteriserades offergåvorna av vanliga bruksföremål – lerkärl från hushållet och olika arbetsredskap inom jordbruket, t.ex. tjuderpåle, tröskklubba och delar till räfsor. I krukorna fanns rester av fett, som utifrån kemiska analyser verkade härröra från djur. Sammantaget, menade Arbman, visade fynden att dessa måste ha offrats i samband med den vanliga bondefolkningens kultfester, för att säkra människors och djurs fruktsamhet och en god årsväxt.

”... det är traktens jordbrukande befolkning, som nedlagt offergåvorna, och avsikten med de offer en bondebefolkning giver åt högre makter kan endast vara en, att förmå gudomen att giva god gröda och skydda kreaturen.” (Arbman 1945:110).

Synen på Käringsjön har fram till i dag nästan helt dominerats av de tolkningar som Arbman presenterade i sin bok. Med åren har platsen kommit att få något av en särställning inom svensk arkeologi som ett typexempel på den vanliga bondebefolkningens offerplatser under äldre järnålder. De senare årens forskning kring järnålderns samhällsorganisation, med framväxten av elitära miljöer för en

Fig. 1. Käringsjön är belägen i södra Halland, ungefär sju kilometer från kusten och dagens Halmstad, på den västra sidan av Nissan dalgång. Karta: Staffan Hyll.

lokal och regional maktutövning, gör dock att vi idag kan se på Käringsjön utifrån delvis nya perspektiv. Såväl fyndmaterial som paleoekologiska undersökningar visar att sjön användes som offerplats under en period på cirka två hundra år, cirka 200–400 e. Kr. Intressant var avsaknaden av fynd och aktiviteter från andra perioder. Detta gav anledning att fundera över i vilket socialt och politiskt sammanhang kulten utövades. Om Käringsjön anlades av den vanliga bondebefolkningen – hur ska vi då förklara platsens förändrade användning över tid? Varför togs den i bruk? Vem eller vilka personer tog initiativet och varför? Var det av religiösa skäl – för att säkra en god återväxt och äring? Eller kan man istället tänka sig andra sociala eller ideologiska motiv för kultens iscensättande?

Fig. 2. Offerplatsen ligger i en dödisgrop omgiven av mäktiga branter, vilket ger platsen ett undanskymt läge. Bilden är tagen en höstdag 2001, mot sydost. Foto: Anne Carlie.

Sedan min inledande artikel om Käringsjön (Carlie 1998) har jag i olika sammanhang försökt att utveckla mina tankar kring platsens betydelse och funktion; både ur ett religiöst/ceremoniellt och politiskt/samhällsorganisatoriskt perspektiv (Carlie 2000a, 2000b). Detta ledde fram till att jag år 2000 påbörjade ett flerårigt och tvärvetenskaplig forskningsprojekt, kallat *Käringsjön – en studie kring kontinuitet och förändring i den äldre järnålderns offertraditioner och samhälle i södra Halland*. Målsättningen med projektet var att öka förståelsen kring offerplatsens användning och betydelse, både religiöst, socialt, politiskt och ekonomiskt. För att närma mig dessa perspektiv tog jag utgångspunkt i följande rumsliga nivåer:

- Platsens användning och interna rumsliga organisation;
- Närmiljön och platsens placering i landskapet;
- Det sociala och politiska omlandet.

Nya undersökningar av platsen blev en viktig grund för att komma vidare i tolkningen och förståelsen. En stor del av insatserna i projektet kom därför att inriktas mot nya utgrävningar samt tvärvetenskapliga analyser av olika slag. Arkeologiska fältarbeten, i form av prospekteringar och utgrävning, genomfördes i mindre skala åren 2000 och 2001. Vid samma tillfällen togs även provmaterial i mossen till ett nytt och modernt pollendiagram.

Projektet genomfördes som ett samarbete mellan Kulturmiljö Halland i Halmstad¹ och Riksantikvarieämbetet UV Syd i Lund. Den paleoekologiska undersökningen utfördes av Leif Björkman och Thomas Persson från Kvartärgeologiska Avdelningen, Lunds Universitet, medan nya analyser av keramiken utfördes av Ole Stilborg från Keramiska forskningslaboratoriet, Lunds Universitet. Resultaten från det arkeologiska fältarbetet och tvärvetenskapliga analyser finns redovisade i olika rapporter (Carlie 2001a, 2001b, 2003; Björkman & Persson 2005; Stilborg 2005).

I samband med det avslutande arbetet i projektet anordnades hösten 2007 en konferens med temat *Järnålderns rituella platser – Varför och för vilka?* Ett antal forskare i arkeologi och religionshistoria bjöds in till konferensen för att diskutera frågor kring den äldre järnålderns offerplatser och kultutövning. I denna bok – som också är projektets slutpublikation – presenteras Käringsjöprojektets samlade resultat tillsammans med ett tiotal andra artiklar, som till stora delar baseras på föredragen från konferensen.

Boken omfattar fyra tematiska delar som ansluter till upplägget på konferensen. I bokens första del *Forskningsläge och perspektiv* inleder jag med ett retrospektivt perspektiv på hur den arkeologiska forskningen kring järnålderns offerplatser och våtmarksfynd har förändrats från 1800-talets senare del och fram till idag. Jag visar bl.a. hur studiet av platsernas funktion och karaktär under efterkrigstiden förändrades, från anläggandet av ett ekonomiskt/funktionellt eller socialt perspektiv som satte frågan om profant kontra sakralt i fokus, till ett mer handlingsorienterat perspektiv där fyndplatsens och fyndens rituella karaktär bara kan förstås utifrån sitt specifika tidsmässiga och rumsliga sammanhang.

I nästa artikel tar Åsa Berggren upp offerbegreppet i arkeologin till en mer fördjupad diskussion. Vad är det som gör att arkeologer tolkar vissa föremål som offrade? Berggren menar att ett okritiskt bruk av offerbegreppet har resulterat i att termen fått en karaktär av paraplybegrepp som egentligen innefattar många olika typer av företeelser. Hon förespråkar istället användningen av ritualbegreppet utifrån ett handlingsteoretiskt perspektiv, varigenom forskarnas

1 Dåvarande Hallands Länsmuseer Landantikvarien.

fokus ändras från att söka motiven till att istället försöka förstå handlingarna bakom de arkeologiska fynden. Del 1 avslutas med artikeln *Lin och vit kvarts* av religionshistorikern Maths Bertell, som tar upp frågan om hur analogier från andra europeiska kulturer kan användas för att förstå bruket av lin och kvarts i den tidiga järnålderns offerbruk, med utgångspunkt i Käringsjön. Han efterlyser bl.a. en kritisk diskussion över ämnesgränserna för vårt sätt att se på och använda andra kulturer som redskap.

I bokens andra del *Rituela praktiker – tradition, variation och förändring* behandlar olika forskare i arkeologi och osteologi fyndmaterial från olika rituella platser från järnåldern i södra Skandinavien. I artikeln *Tradition kontra impuls* behandlar Aase Gyldion de rituella nedläggelserna av lerkärl och djurben från Bukkerup langmose och andra fyndplatser i Bågs herred på sydvästra Fyn. I artikeln argumenterar Gyldion för att likheterna i "offerpaketens" innehåll och rituella hantering under många sekler, tyder på att kulten förrättades av en religiös ledare, som stod som garant för att ritualerna upprätthölls och fördes vidare till nya generationer. I nästa artikel *Häst och hund i fruktbarskult och blot* gör Lena Nilsson en jämförande analys av bruket av häst och hund i offerkulten, med utgångspunkt från platser som Valmose Rislev på Själland samt Röekillorna och Järrestad i Skåne.

I artikeln *Riter vid berg, block och vatten*, diskuterar Karin Lindeblad och Maria Pettersson ett område med komplexa spår efter rituella handlingar från yngre romersk järnålder och folkvandringstid vid Abbetorp i Östergötland. Inom området, som undersöktes i slutet av 1990-talet, påträffades förutom ett gravfält, en yta med spår efter slakt och matberedning samt en intilliggande våtmark med nedläggelser av lerkärl och föremål av glas. De frågor författarna söker svar på handlar om *när* och *hur* området användes; vilka grupper av människor som brukade området samt i vilka sammanhang.

I artikeln *Vid vatten, sten och jord*, är det keramiken från olika rituella miljöer som står i fokus. Utgångspunkten för artikeln tas i de nya teknologiska analyser av lerkärlen från Käringsjön, Hune hall och Brogård, som Ole Stilborg har utfört inom projektet. De frågor som diskuteras rör bruket av keramik i sakrala sammanhang; vilka typer av kärl användes i kulten och från vilka sociala kontexter kommer lerkärlen?

Bokens tredje del har den övergripande rubriken *Landskap och kommunikationer*. Temat inleds av kvartärgeologen Leif Björkman, som redogör för resultaten från de nya paleoekologiska undersökningar som utförts i Käringsjön. I artikeln ger Björkman en beskrivning av förändringar i vegetationsutveckling och markanvändning kring offerplatsen från neolitikum och fram i tidig medeltid.

Bland de mer intressanta resultaten kan noteras att kultplatsen, redan under senneolitikum och äldre bronsålder hade en central placering i den odlade bygden. Först vid övergången till medeltiden fick platsen den perifera belägenhet som den har idag, på utmarken till Älvasjö by. I del tre ingår även Lennart Carlies artikel *Vägval under äldre järnålder*, som tar upp frågan om hur Käringsjön och andra rituella platser i södra Halland var belägna i förhållande till äldre kommunikationsleder.

Bokens fjärde och sista tema är *Kultplatsen som social arena och mötesplats*. Delen inleds av Anne Carlie, som i artikeln *Käringsjön – en gammal fyndplats i ny belysning*, ger en samlad presentation av de nya resultaten från projektet. Därefter följer tre religionshistoriska artiklar av Britt-Mari Näsström, Andreas Nordberg och Olof Sundquist, som behandlar olika aspekter av den förkristna kulturen. I artikeln *Vem var Nerthus?* tar Britt-Mari Näsström upp frågan om germanernas dyrkan av modergudinnan Nerthus till en kritisk genomlysning utifrån de antika skriftliga källornas vittnesbörd. Nerthuskulturen finns beskriven i den romerske skriftställaren Cornelius Tacitus' bok om Germanerna från omkring år 98 e. Kr. och har av både religionshistoriker och arkeologer ofta kopplats samman med den äldre järnålderns offerfynd i sjöar och våtmarker.

Därefter tar Andreas Nordberg i artikeln *Tid, tideräkning och talsymbolik* upp frågan om tideräkning och kalendariska festligheter i det förkristna samhället. Kalendariska fester hade stor betydelse i den fornnordiska religionen, och kan enligt Nordberg indelas i två typer av rituella cykler; en festcykel som sammanföll med början av det förkristna årets kvartal, och en cykel som sträckte sig över en längre period om åtta år. Det är framför allt denna senare festcykel som Nordberg diskuterar, med utgångspunkt från Adam av Bremens redogörelse för den religiösa sammankomsten i Gamla Uppsala.

I nästa artikel tar Olof Sundqvist upp begreppet *erilaR* som återfinns på urnordiska runskrifter. Genom analyser av olika inskrifter och deras fyndkontexter argumenterar Sundqvist för att termen, under förkristen tid, användes för personer med religiösa uppgifter i kulturen, bl.a. i samband med dyrkan av Oden.

För bokens sista bidrag svarar arkeologen Charlotte Fabech, som i artikeln *Fra ritualiseret tradition til institutionaliserede ritualer* anlägger ett delvis nytt perspektiv på de klassiska platserna för krigsbytesofferfynd. Hon visar här, genom olika exempel, hur flera av dessa platser även användes för rituella nedläggelser i samband med utövning av fruktbarhetskult, och att samtidens människor således måste ha uppfattat dessa som heliga i en vidare bemärkelse. Denna

delvis nya insikt om platsernas karaktär, gör att de klassiska lokalerna för vapenoffer kan länkas samman med rituella platser med en agrar framtoning, som t.ex. Käringsjön.

Referenser

- Arbman, H. 1945. *Käringsjön. Studier i halländsk järnålder*. KVHAA:s handlingar del 59:1. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Björkman, L. & Persson, T. 2005. *Pollenanalytisk undersökning av en torvmarkslager-följd från Käringsjön i Övraby socken, Halmstads kommun*. LundQua uppdrag 56. Lund: Kvartärgeologiska avdelningen Lunds universitet.
- Carlie, A. 1998. Käringsjön. A Fertility Sacrificial Site from the Late Roman Iron Age in South-west Sweden. *Current Swedish Archaeology*, vol. 6, s. 17–37.
- Carlie, A. 2000a. I fruktbarhetens tecken. Kultplatser och offertraditioner i fruktbarhetens tecken under äldre järnålder – ett regionalt perspektiv utgående från Västsverige. *Utskrift* 6, s. 5–31.
- Carlie, A. 2000b. Käringsjön – en offerplats för bondebefolkning eller ledarskikt? Studier kring en romartida kultplats och dess omland i södra Halland. *TOR 1998-1999*, vol 30, s. 123–164.
- Carlie, A. 2001a. Fosfatkartering och provundersökning vid Käringsjön, södra Halland. Halland, Övraby socken, Älvasjö 1:2, 1:2 m. fl. RAÄ 18. *Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer* 2001:3. Halmstad: Stiftelsen Hallands läns museer.
- Carlie, A. 2001b. provundersökning av förmodad offerplats vid Älvasjön, södra Halland. Halland, Övraby socken, Älvasjö 1:2, 1:2 m. fl. RAÄ 18. *Arkeologiska rapporter från Hallands läns museer* 2001:2. Halmstad: Stiftelsen Hallands läns museer.
- Carlie, A. 2003. Från maglemose till senmedeltid. Nya perspektiv på Käringsjön i södra Halland. Halland, Övraby socken, Älvasjö 1:2, 1:2 m. fl. RAÄ 18. *Arkeologiska rapporter från Hallands Läns museer* 2003:5. Halmstad: Stiftelsen Hallands läns museer.
- Stilborg, O. 2005. Vid vatten, sten och jord. Analyser av keramikoffer vid Käringsjön. Hunehall/Arlösa och på Brogården. Halland. *KFL Rapport 05/0608*. Lund: Keramiska forskningslaboratoriet Kvartärgeologiska avdelningen Lunds Universitet.